

Mirna Zebec

Škola narodnog zdravlja "Andrija Štampar"
Rockefellerova 4
Zagreb

FOTOARHIV ODJELJENJA ZA SANITARNU TEHNIKU ŠKOLE NARODNOG ZDRAVLJA "ANDRIJA ŠTAMPAR"

UDK: 930.253:77](497.5 Zagreb)
614(497.5) (093.2)

Stručni članak

Autorica članka daje iscrpan prikaz sadržaja zbirke fotodokumenata pohranjenih u Školi narodnog zdravlja "Andrija Štampar" u Zagrebu. Zbirka obuhvaća više od 10 000 fotografija snimljenih na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine u razdoblju od 1913. do 1965. godine. Svojim sadržajem Zbirka predstavlja dragocjen dokumentacijski materijal o radu Škole narodnog zdravlja te izvor vizualnih podataka o kulturnim, etnografskim i socijalnim prilikama hrvatskoga sela toga vremena.

Uvod

U Školi narodnog zdravlja "Andrija Štampar" u Zagrebu nalazi se fotoarhiv iz ostavštine akademika prof. ing. Milivoja Petrika. Jezgru te zbirke, 75% slika, čini materijal iz nekadašnjeg Odjeljenja za sanitarnu tehniku Škole narodnog zdravlja, pa je tim imenom u ovome prikazu i nazvan cijeli arhiv. Arhivski materijal obuhvaća preko 10 000 snimaka iz zemlje i inozemstva, prikupljenih tijekom 50 godina, od 1913. do 1965, pa je zbog mnoštva i zanimljiva sadržaja taj materijal vrijedno prezentirati javnosti.

Škola narodnog zdravlja (ŠNZ), u čijem je sklopu djelovalo Odjeljenje za sanitarnu tehniku, osnovana je u rujnu 1926. u okviru vizije Andrije Štampara o organizaciji higijenske službe u Kraljevini Jugoslaviji i bila je zamišljena kao središnja socijalno-medicinska državna ustanova "za zdravstveni odgoj naroda, s osobitim osvrtom na higijenske potrebe sela u zemlji". Do 1930. g. ŠNZ djeluje zajedno s područnom, kasnije

banovinskom ustanovom, Higijenskim zavodom pod imenom Higijenski zavod sa Školom narodnog zdravlja, svaki sa svojim programom i financijama, a nakon te godine odvojeno, zadržavši uz male prekide zajedničkoga ravnatelja – personalna unija – i stručnu suradnju,¹ praktično do kraja II. svjetskog rata. Doduše od 1942. do 1945. ŠNZ stapa se s Higijenskim zavodom tj. Higijenskim odsjekom, kako je nazvan u Banovini Hrvatskoj u jednu ustanovu Ministarstva zdravstva pod imenom Zdravstveni zavod, no još uvijek sa starim ingerencijama.

Po zamisli Štampara svrha ŠNZ bila je "zdravstveno proučavanje i poučavanje naroda i stručno spremanje *osoblja* u higijenskoj službi." Takva zadaća da direktno djeluje na širenje higijenske civilizacije u narodu riječju, slikom i primjerom te aktivnom suradnjom s narodom, razlikovala ju je u ono doba od drugih škola u svijetu koje su bile više znanstvenog i akademskog karaktera, te je učinila jedinstvenom i poznatom u svijetu. Jedan od načina djelovanja u narodu bio je i sanitarno-tehnički rad, za koji Štampar kaže da je već u početku organiziranja higijenske službe bio jedan od njenih najvažnijih zadataka. Zahvaljujući Štamparovo organizaciji ti radovi su iz naselja i gradova uspješno prošireni i na selo. Od jeseni 1927, kad je higijenska organizacija dobila definitivni oblik, osnivaju se odjeljenja za sanitarnu tehniku (OST) u svakom higijenskom zavodu, a u Školi narodnog zdravlja tako da služi i u operativi Higijenskog zavoda u Zagrebu. Dok su ŠNZ i Higijenski zavod nastali integracijom već postojećih preventivnih zdravstvenih jezgri u Zagrebu, OST je bila sasvim nova, pionirska jedinica, do tada nepostojeća u zdravstvu.

Prvo Odjeljenje za sanitarnu tehniku (OST) organizirano je u Zagrebu u jesen 1926.² i ubrzo je postalo uzor/model ostalim OST-ima po programu, po organizaciji i provedbi sanitarno-tehničkih rješenja, posebno za seoske krajeve, što im je uostalom i bila obveza. Stručni pravac rada OST-a bio je usmjeren na propagiranje, studiranje, projektiranje i izvođenje radova na području opskrbe vodom, rješavanja pitanja otpadnih tvari, stanova, izgradnje uopće i asanacije malaričnih terena. Taj operativni rad, uz propagandni, nastavni i znanstveni rad, provodio se kroz dva Odsjeka - u početku kroz Odsjek za asanaciju sela i za sanitarnu tehniku i od 1930. kroz Odsjek za asanacijske radove (predstojnik ing. M. Petrik), te Odsjek za laboratorijski rad (predstojnik dr. ing. H. Iveković). Asanacijski rad smatran je važnijim od svih drugih vrsta poslova, zbog životnih prilika našega naroda onoga doba, u prvom redu seljaka, pa su glavni napor higijenske službe u razdoblju od 1926. do II. svjetskog rata, bili usmjereni na asanaciju sela. Samo u prvih deset godina rada OST-a bila su na selu izvedena 3 932 objekta, polovica od toga objekti za odvod otpadnih tvari (zahodi, gnojnice), oko 900 gospodarskih objekata i 222 seoske kuće, oko

¹ Štampar kaže: "Škola je u podjeli svojeg rada s Higijenskim zavodom činila jednu harmoničnu cjelinu".

² Tromjesečni izvještaj o radu za X, XI. i XII. mj. 1926. g. već govori o radovima u Mraclinu, Otoci i drugim mjestima.

700 zdenaca, cisterni i vodovoda te 23 zdravstvene stanice. Od većih radova, bile su to ustanove zdravstvene službe, izgrađena su lječilišta u Novom Marofu i Šumetlici, zatim Domovi narodnog zdravlja u Gospiću, Vukovaru, Ogulinu - adaptacija, Virovitici - adaptacija, Banjaluci i Bihaću, školska poliklinika u Đakovu, dva đačka planinarska doma na Velebitu te osam Narodnih domova.

Upravo u tom razdoblju izvanredno bogate aktivnosti higijenske službe na kompleksnom i sustavnom podizanju narodnog zdravlja, asanacijski radovi su na sreću dokumentirani fotografijama svih tih objekata. Na taj način današnjim i budućim stručnjacima omogućeno je sagledavanje veličine tog pionirskog rada.

Fotoarhiv OST-a je u vrijeme nastajanja bio vezan uz Odsjek za asanacijske radove i bio je prikupljan da posluži u nastavi i u propagandi. Već u prvom izvještaju o radu OST-a iz 1926. Petrik spominje i sređivanje fotografskoga materijala. "Prema Kolarić-Kišuru nakon deset godina postojanja OST je posjedovalo, uz 3 filma i dosta tiskanoga propagandnog materijala, preko 2 000 diapozitiva, izrađenih iz vlastitoga fotografskog materijala, koji se sastojao od preko 8 000 negativa". Taj materijal služio je predavanjima koja su bila na programu Škole narodnoga zdravlja u tečajevima za sanitarne inženjere, za liječnike stažiste, za usavršavanje liječnika, u Školi za zdravstvene pomoćnike i za sestre pomoćnice te u Seljačkome sveučilištu, kao i po selima na predavanjima o asanacijama.

Organizacija arhiva

Danas fotoarhiv sadrži ukupno 11 376 jedinica snimljenih između 1913. i 1965. Materijal je svrstan po sljedećem načelu: svaki fotonegativ uložen je u poluprozirnu vrećicu 11,5 x 7,5 cm na koju je upisan redni broj, godina snimanja i sadržaj slike. Ako nije postojao negativ, već npr. samo dijapozitiv, sadržaj snimke zabilježen je na kartici veličine vrećice. Vrećice tj. kartice uložene su u ladice fototeke prema rednom broju.

Od broja 1 do 7 867 razvijen je paralelno i pozitiv, ulijepljen na karton, označen rednim brojem i složen u fascikle, kojih danas ima osam. Izbor nekih slika ulijepljen je i u albume sređene prema zemljama ili regijama. Tako postoje:

1. Sjedinjene Američke Države, Washington, Boston, New York i ostali gradovi 1925. i 1926;
2. Asanacijski radovi - vodoopskrba Hrvatske i Bosanske krajine, 1928. i 1929;
3. Asanacijski radovi u Bosni 1928. i 1929;
4. Dio zdravstvenih ustanova Srbije i Skopje 1928. i
5. Razne ustanove: Holandija, Belgija i Njemačka 1928. g.

Iz dijela snimaka bio je izrađen i niz dijapozitiva 2,5 x 8,5 cm i isto tako uložen u ladice.

Zahvaljujući toj trostrukoj evidenciji može se rekonstruirati sadržaj fotoarhiva. Nažalost, u arhivu nije nađen popis snimaka, pa je trebalo prema oznakama na vrećicama načiniti novi popis. Tako sada postoji evidencija o svim snimkama po rednome broju, a

za Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu naselja su još složena (evidentirana) po abecedi, po godini fotografiranja, prema regijama i prema sadržaju.

Teritorijalno porijeklo snimaka

U arhivu (*tablica 1*) preko polovice jedinica, tj. preko 57,5% slika potječe s teritorija dviju bivših Jugoslavija,³ trećina (33%) ih je iz inozemstva, a oko 10% jedinica nema teksta ili uopće manjkaju košuljice.

Tablica 1

Teritorijalno porijeklo i broj snimaka Fotoarhiva
Odjeljenja za sanitarnu tehniku Škole narodnog zdravlja u Zagrebu
1913. do 1965.

Teritorij snimanja	Snimke	
	broj	%
Jugoslavija I. i II. ⁴	6 546	57,5
Inozemstvo	3 762	33,0
Nepoznato ili nema košuljice	1 068	9,5
Ukupno	11 376	100

Od 6 546 fotografija s teritorija dviju bivših Jugoslavija, iz Hrvatske je 76,9% slika, iz Bosne i Hercegovine 16,5%, iz Makedonije 3,8%, iz Slovenije 1,2%, iz Srbije 1,3% i s Kosova 0,3% (*tablica 2*). Najveći dio snimaka prikazuje Hrvatsku i dijelove BiH (bihaćka i banjalučka oblast te Hercegovina) - 93,4%, ponajviše stoga što su slikana mjesta bila i višegodišnji radni teren OST-a na kojemu su gradili sanitarne objekte od zdenaca do bolnica. Negativi iz ostalih krajeva dviju bivših Jugoslavija potječu iz jednokratnih posjeta, jer se sa ustanovama iz ostalih dijelova države nije uspjela ostvariti stručna suradnja, čak ni u doba Kraljevine Jugoslavije, kad je prema organizacijskoj shemi higijenske službe cijela država bila označena kao radni teren za "poučavanje i proučavanje naroda" Škole narodnog zdravlja. Tako su slike iz Makedonije snimljene

³ Tu je uračunata i 81 slika iz Austrougarske (Zagreb, Kuveždin, Grgeteg) i 54 slike iz NDH (Zagreb i okolica).

⁴ Uključena i 81 snimka iz Austrougarske i 54 snimke iz NDH.

nakon potresa 1931. prilikom rada komisije Higijenskog zavoda iz Zagreba i Škole narodnog zdravlja, a ostalih 2,8% iz Slovenije, iz Srbije i s Kosova tijekom stručnih ekskurzija tečajaca ili gostiju Škole narodnog zdravlja.

75% ili 4 888 snimaka, pretežno iz Hrvatske, potječe iz dvadesetogodišnjeg razdoblja od 1925. do 1944, razdoblja kad se odvijao najintenzivniji sanitarno-tehnički stručni rad OST-a, što se odražava i u sadržaju fotografija toga doba.

Tablica 2

Broj snimaka s nacionalnih teritorija bivše Jugoslavije
iz tri vremenska razdoblja

Teritorij	Godine			Ukupno	
	1913-1924. broj	1925-1944. Snimke broj	1945-1965. broj	broj	%
Hrvatska	39 ⁵	3518	1481	5038	76,9
Bosna i Hercegovina	60 ⁶	963	54	1077	16,5
Makedonija	0	249	0	249	3,8
Slovenija	0	50	24	74	1,2
Srbija	0	86	0	86	1,3
Kosovo	0	22	0	22	0,3
Ukupno broj	99	4 888	1559	6 546	
%	1,5	74,7	23,8		100

24% slika su iz dvadesetogodišnjeg razdoblja poslije II. svjetskog rata i opet najvećim su dijelom iz Hrvatske (1481 slika), nešto malo iz BiH (54 slike) i Slovenije (24 slike). Iz Makedonije, Srbije i Kosova nema više ni jedne. Snimci i nisu više vezani uz područje rada OST-a, već uz znanstveni i stručni interes za hidrologiju krša jednog člana tada već preformiranog OST-a.

⁵ 32 snimke (Zagreb, Kuveždin, Grgeteg) su iz doba Austrougarske.

⁶ 49 snimaka (Sarajevo) su iz doba Austrougarske.

I 99 slika snimljenih između 1913. i 1924. sasvim su izvan stručnog interesa i područja rada OST-a i treba ih pripisati osobnom interesu jednog od članova OST-a, najvjerojatnije M. Petriku (prema mišljenju njegova sina ing. Boška Petrika).

Zastupljenost naselja po regijama Hrvatske i Bosne i Hercegovine

Finija, usko regionalna raspodjela slika učinjena je jedino za slike iz Hrvatske i BiH, jer je tih snimaka najviše i jer odaju jedinstvo interesa, za razliku od drugih, koje su, može se reći, snimljene usput. Regionalna raspodjela snimaka po naseljima iz Hrvatske (*tablica 3*) pokazuje da snimci potječu iz svih krajeva Hrvatske. Negativi s banijsko-ličko-goranskog područja, najviše iz Like te iz jadranske zone, pretežno iz Hrvatskoga primorja i srednje Dalmacije, pojavljuju se kroz sve godine snimanja, sve do 1965, dok slike iz ostalih dijelova Hrvatske poslije II. svjetskoga rata gotovo sve nestaju. Iz BiH najveći dio materijala potječe iz Bosanske krajine, iz oblasti Bihaća i Banjaluke, snimljenih između 1927. i 1937, a poslije II. svjetskog rata iz Hercegovine i Sarajeva s okolicom.

Tablica 3

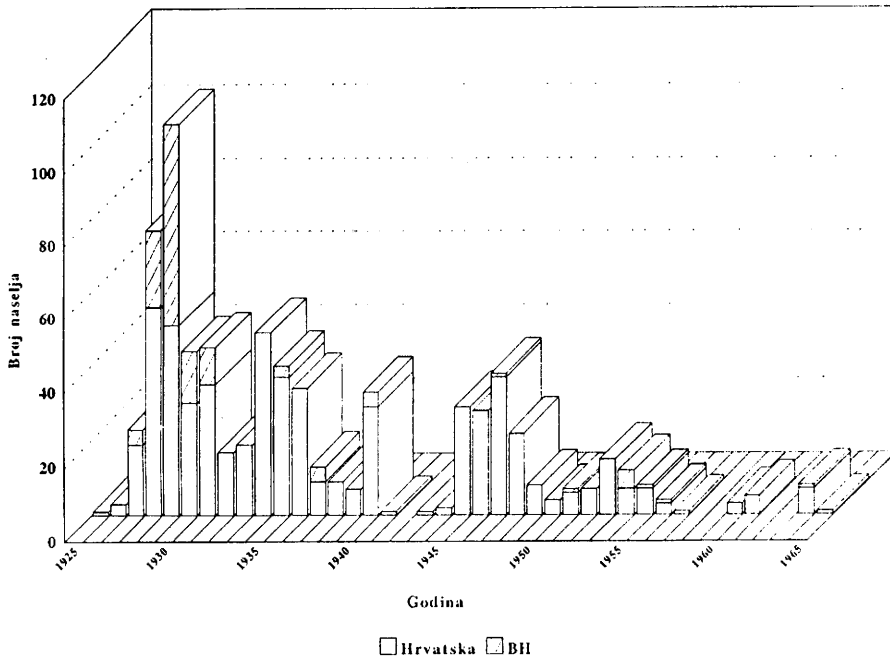
Broj naselja i godina snimanja
naselja u regijama Hrvatske i Bosne i Hercegovine

Regija naselja	Godina snimanja	Broj
HRVATSKA		
Banija, Kordun, Lika, Gorski kotar	1929-1965.	106
Jadranska regija Zagreb i okolica ⁷	1926-1964. 1913-1954.	141 44 ⁸
Panonska Hrvatska	1914-1949.	63
Hrvatsko zagorje, Međimurje	1927-1946.	45 ⁹
BOSNA I HERCEGOVINA		
Bosanska krajina	1927-1947.	64
Ostala BiH	1918-1964.	15

⁷ Sljeme i Prigorje, okolica Dugog Sela, samoborski kraj, Žumberak, Jaska i okolica, Pokuplje, Turopolje.

⁸ 15 naselja je iz Turopolja s Mraclinom.

⁹ 24 naselja je iz zlatarske regije.

Zastupljenost naselja po godinama snimanja u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Zanimljiv je i raspored broja naselja po godinama snimanja, iz kojega se može razabrati intenzitet rada OST-a (slika 1). Najveći zamah - zlatno doba OST-a traje od 1927. do 1931. Od 1932. do 1934. aktivnost jenjava naglim smanjenjem budžeta, ekonomskom i političkom krizom, ali najviše prisilnim umirovljenjem i odlaskom iz zemlje Štampara, toga štita higijenske službe i posebno Škole narodnog zdravlja. Novo oživljavanje od 1934. do 1937. Petrik pripisuje privatnim narudžbama seljaka, a ponovno oživljavanje 1940. treba povezati s novim poletom i većim budžetom Banovine Hrvatske. Veći teritorijalni opseg rada javlja se od 1946. do 1948, nakon čega se smiruje u zadnjih 12 godina i ograničava se na samo nekoliko lokacija.

Sadržaj snimaka s teritorija Hrvatske i Bosne i Hercegovine te Slovenije, Srbije, Kosova i Makedonije

Sadržaj fotoarhiva je vrlo zanimljiv, zapravo iznenađuje. Bilo bi za očekivati da fototeka OST-a, u kojoj su radili inženjeri građevine, arhitekti, kemičari, dakle stručnjaci tehničkoga usmjerenja, posjeduje uglavnom dokumentaciju o njihovoj ili općem tehničkom građevinskom radu. Tim više što je taj fotomaterijal služio za stručna predavanja u nastavi Škole narodnog zdravlja i na terenu. Međutim, snimke otkrivaju da je njihov interes bio mnogo širi. Snimivši izgrađeni objekt ili objekt u gradnji, autori slika snimali su i sve u blizini, što su doživjeli vrijednim i lijepim: sakralne objekte, građevine, dvorce, gradske i seoske vedute, ulice, dvorišta, tržnice, zgrade te prirodne ljepote.

Prema sadržaju, sav taj fotomaterijal može se grubo podijeliti u tri skupine: 1. građa profesionalnoga interesa, 2. građa od općega interesa i 3. kulturno-povijesna građa.

Struktura sugerirane podjele materijala pokazuje (*tablica 4*) da 1. skupinu, tj. strogo stručnu dokumentaciju OST-a čini tek 35,7% snimaka, pa čak i s materijalom 2. skupine dostiže tek 52,3% građe. Praktično polovina, tj. 46,8% svih slika, a iz Hrvatske i BiH zajedno 47,9% kulturno-povijesnog je sadržaja.

Tablica 4

Sadržaj i broj snimaka iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Slovenije, Srbije, Kosova i Makedonije

Područje	Sadržaj snimaka			Ukupno	
	I. stručni N	II. opći N	III. kult. pov. N	N	%
Hrvatska i Bosna i Hercegovina	2284	906	2925	6115	93,3
Slovenija, Srbija, Kosovo, Makedonija	40	253 ¹⁰	138	431	6,7

N = broj snimaka

¹⁰ 224 negativna prikazuju posljedice potresa u Makedoniji 1931. g.

*Sadržaj snimaka od stručnog/profesionalnog interesa
iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine*

Među snimkama 1. skupine - stručnog, profesionalnog interesa susreću se do II. svjetskog rata sanitarno-tehnički objekti, završeni ili u gradnji, kao što su vodovodi (npr. okićki, gospički ili loborski), zatim zdenci, gnojnice i zahodi, izvedeni u kontinentalnom dijelu Hrvatske, školske kupaonice (npr. u Hrastovici i Maču), školske poliklinike u Đakovu, Gospiću i Mostaru, zdravstvene stanice (npr. u Kneževim vinogradima, Skradinu, Vojniću, Otavicama), domovi narodnog zdravlja (npr. u Gospiću i Novoj Gradiški), oporavilišta u Martinšćici i Šumetlici, Škola za slabunjavu djecu na Sljemenu, gospodarski objekti - silosi, staje - u Podravini i Hrvatskom zagorju.

Ti objekti većinom su snimani iz kuta koji otkriva karakteristike kraja, npr. seljani u lokalnoj narodnoj nošnji stoje uz objekt, zdenac ispred turopoljskog drvenog čardaka. U toj 1. skupini najviše je snimaka iz Mraclina (205), gdje se između 1926. i 1931. provodila intenzivna asanacija sela, od isušivanja bara, gradnje pločnika, zdenaca, zahoda i gnojnice, do zdravstvene stanice i narodnog doma, i razvijala uzorna jezgra kao model za zdravstvenu sanaciju sela općenito. Dosta je snimaka i iz 24 naselja zlatarskoga kraja, koji je isto tako bio radni teren ŠNZ-a između 1927. i 1936. te iz Like (oko šezdesetak naselja), o čemu, kao trajnijoj stručnoj bazi ŠNZ-a, nema podataka. (U Domu narodnog zdravlja Gospić postojao je sanitarni inženjer, pa se može pretpostaviti da su snimci iz Like u fototeci posljedica savjetodavne uloge zagrebačkoga OST-a, a ne izvedbene akcije.) Puno je snimaka i iz Bosanske krajine, posebno iz Otoke, gdje je zagrebačko OST izgradilo dosta sanitarnih objekata i ustanova od 1927. do 1931. godine.

U arhivu su i snimci 50 zdravstvenih ustanova, od ambulanti do oporavilišta i bolnica.

Dragocjeni stručni dokument rada OST-a su i snimci vlastitih nacrti i modela za gradnju sanitarnih objekata - od zdenaca do kuća, koji su se dijelili besplatno. Od većih objekata postoje nacrti zgrada Šumetlice, zdravstvene stanice u Otoci i Mraclinu, poliklinike u Požegi, kupaonice u Novoj Gradiški, te okićkog vodovoda. Snimljeni su i nacrti 7 projekata za zakladnu bolnicu u Zagrebu. U zbirci je i nešto tuđega materijala, koji je prema sadržaju morao služiti u nastavi.

Nakon II. svjetskog rata nema više snimaka o gradnji sanitarnih objekata, što treba povezati s reorganizacijom zdravstvene službe,¹¹ po kojoj kroz višegodišnja lutanja higijenska služba gubi pravo izvršne vlasti, pa tako i u domeni sanitarno-tehničke gradnje/izvedbe objekata, te joj ostaje samo savjetodavna uloga. A to znači kraj takvom sustavnom sanitarno-tehničkom radu u higijenskim ustanovama. OST se preformira, najveći dio stručnjaka se razilazi, neki odlaze na fakultete, pokušavajući nastaviti s radom

¹¹ Već za Banovine Hrvatske OST postaje samostalni pododsjek Odjela za narodno zdravlje, ali još uvijek sa istim zadacima.

u fragmentima, na drugim mjestima. Tako 1949. građevinska operativa postaje dio novoobnovljenoga (1946) Higijenskog zavoda, a zatim 1951. republičkoga Centralnog higijenskog zavoda u Zagrebu, gdje djeluje u okviru Odsjeka za komunalnu higijenu do odlaska u mirovinu dvojice zadnjih markantnih sanitarnih inženjera, H. Kolaric-Kišura i S. Šimunovića.

U Školi narodnog zdravlja, koja je zahvaljujući Štamparu 1947. obnovljena i pripojena Medicinskom fakultetu u Zagrebu, nastavit će se s "poučavanjem" - nastavom i "proučavanjem" danas zvanim znanstveno/stručnim istraživanjem, ali ne više s težištem na selu,¹² već na akademskoj razini sa studentima medicine i drugih fakulteta i na postdiplomskim tečajevima. Takve promjene očituju se i u fotoarhivu toga razdoblja.

Fotografije postaju dio znanstveno-istraživačkoga rada, sada u području hidrologije krša bivšeg predstojnika OST-a akademika Petrika, u to doba profesora na Građevinskom fakultetu i voditelja postdiplomskih tečajeva za sanitarne inženjere na Školi narodnog zdravlja, uz prof. dr. ing. B. Teodorovića, također bivšeg člana OST-a.¹³ Sadržajem slike prikazuju mjerenja kvalitete jezera od Plitvica, preko Vranskog jezera do Baćinskih i imotskih jezera, zatim vrulja uzduž Jadrana te rijeka od južne Hrvatske do Save.

Sadržaj snimaka od općeg interesa iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine

U 2. skupinu, tj. u snimke od javnog, općeg interesa, one koje bi mogle zanimati i stručnjake i nestručnjake, uvršteni su javni objekti i reportažni snimci. Između dva svjetska rata to su npr. snimci izvedenih radova Lječilišta u Novom Marofu, Strmcu/Šumetlici, Đačkog doma na Sljemenu, Dječjeg odgajališta u Klinča selu, Doma narodnog zdravlja u Benkovcu i Bihaću, zdravstvenih stanica u Vrbanji i u Otoci, ili Narodnog doma u Mraclinu, antimalarične stanice u Slat. Drenovcu, zatim od reportažnih snimaka gradnje pločnika u Mraclinu ili na Rabu te rekonstrukcija pogorjelog sela Donji Kraljevec. Tu su i svečanosti povezane uz posvete sanitarnih objekata, kao npr. vodovoda u Mariji Bistrici i zdenca u Markuševcu uz prisutnost zastupnika bana, zatim posljedice potresa, posjeti mjestima asanacijskih radova OST-a grupe sanitarnih inženjera i stranih liječnika itd.

Poslije II. svjetskog rata iz razdoblja 1945-1946. snimci su nastali u okviru rada Komisije za reparacije vodoopskrbnih objekata iz Moslavine, Banske krajine, Korduna, Like i s jadranskog otočkog i obalnog pojasa te snimci komisije za preuzimanje Varaždinskih toplica od zagrebačkog Kaptola. Iz 1947. postoje još slike o gradnji hidrocentrale u Triblju, zatim kaptaze izvora uz morsku obalu i uređaja za čišćenje vode

¹² Projekt Škole narodnog zdravlja - prof. dr. B. Kesic - u Rudama/Samobor, zadnji je divan eksperiment povezanosti zdravstvene službe i sanitarno-tehničkoga rada na selu.

¹³ Sporazum Škole o zajedničkom Zavodu za sanitarnu tehniku Škole narodnog zdravlja i Tehničkog fakulteta u Zagrebu.

u Istri te antimalarične asanacije u Kaštelima i Bihaću. Snimci iz kasnijih godina prikazuju brodove za mjerenje kvalitete vode na Savi, na Kvarneru i splavi na jezerima te izvore na krškom području Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

*Kulturno-povijesni sadržaj snimaka iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine
i struktura građe prema naseljima i regijama*

Skupina br. 3, tj. kulturno-povijesna građa, zbog obilja materijala podijeljena je u 3 podskupine: na sakralne objekte, na profane spomenike i na etnografske teme. Sakralnih objekata snimljeno je u Hrvatskoj u 70, a u BiH u 6 naselja, profanih spomenika u 124 hrvatska naselja, a u BiH u 21 naselju, te etnoloških tema/seoskih u 88 hrvatskih naselja i u Bosanskoj krajini u 15 naselja (*tablica 5*).

Sakralne teme uz regionalnu strukturu naselja iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine

Od sakralnih tema iz Hrvatske većinom su to rimokatoličke crkve, nekoliko samostana (Glavotok - Krk, Kampor - Rab, Karin, Hvar, Poljud - Split, Zaostrog i Dubrovnik), zatim 2 mauzoleja (Meštrovićeva djela u Cavtatu i Otavicama), groblje u Mogoriću i stećci na potezu Šestanovac, Imotski, Trilj te procesija u Ličkom Petrovom selu.

Ponajviše je snimaka iz jadranske regije, sa 42 lokaliteta. Od 1927. do 1961. po nekoliko se puta javljaju sakralni objekti iz gradova Splita, Dubrovnika i Šibenika, te s otoka Krka i Paga. Većina ostalih slika iz te regije snimljena je u jednom mahu. Na koncu, moraju se spomenuti snimke starohrvatskih crkava iz Jurandvora - Baška (1927. g.), iz Selina (1946), sv. Križa iz Nina (1940), sv. Petra iz Omiša (1948), sv. Mihovila iz Stona (1946) i sv. Trojice iz Splita (1950. g.).

Tablica 5

Zastupljenost kulturno-povijesne građe Arhiva u naseljima i
regijama Hrvatske i Bosne i Hercegovine

HRVATSKA				
Regija	Sakralni objekti	Profani spomenici	Selo	Ukupno
Jadranska	42	81	19	142
Banija, Kordun, Lika, Gorski kotar	10	15	16	41
Panonska Hrvatska	7	8	22	37
Zagreb i okolica	6	9	17	32
Hrvatsko zagorje, Međimurje	5	11	14	30
Ukupno	70	124	88	282
BOSNA I HERCEGOVINA				
Bosanska krajina	4	16	15	35
Ostala BiH	2	5	0	7
Ukupno	6	21	15	42

Iz ostalih područja Hrvatske snimljeno je 5-10 crkava po regiji, pa se ta naselja mogu navesti poimence:

Panonska Hrvatska: Đakovo, Grgeteg, Kapela - Bjelovar, Kneževi Vinogradi, Kuveždin, Sv. Petar Orehovec i Valpovo;

Zagreb i okolica: Mraclin, Kotari - Samobor, Plješivica (?), Samobor, Remete, Zagreb;

Hrvatsko zagorje: Belec, Ludbreg, Marija Gorica, Varaždinske toplice, Zlatar;

Banska krajina, Kordun, Lika i Gorski kotar: Generalski Stol, Ozalj, Topusko; Ličko Petrovo selo, Lovinac, Ploča - Lovinac, Mogorić; Čabar, Delnice, Lokve.

Iz BiH postoje snimci rimokatoličkih crkava u Bijaču i Čemernici, te džamija u Bijaču, Bužimu, Cazinu, Sarajevu i Doboju.

Najstarije fotografije su iz 1913. g. i prikazuju niz slika Zagreba (katedrala, crkva sv. Marije i dr.). Slijede snimci manastira u Kuveždinu - Mitrovica iz 1917, manastira Grgeteg - Irig iz 1920. i Ozaljske crkve snimljene 1920. Iz Bosne su to džamije iz Sarajeva (1918) i iz Doboja (1923. g.).

*Profani spomenici kulture uz regionalnu strukturu naselja iz
Hrvatske i Bosne i Hercegovine*

Profani spomenici kulture snimljeni su na oko 120 lokaliteta. U tu skupinu svrstane su gradine, stari gradovi, dvorci, spomenici, gradske vedute, prirodne ljepote.

U području panonske Hrvatske obuhvaćeno je opet najmanje lokaliteta. Budući da ih je malo, može ih se navesti pojedinačno: ulica u Mitrovici (1919), Tvrđa u Osijeku (1927), dvorac u Valpovu (1929), naselje Bata-Borovo (1934), Kalnik i Bjelovar (1932) te Sisak i Augustinčićev spomenik Rusima u Batinoj skeli snimljeni 1948. g.

I ovoga puta najviše je snimaka iz jadranske regije s 81 lokaliteta. Uglavnom su to karakteristične gradske vedute, npr. Baška, Pag, Rab, Trogir, Motovun, zatim spomenici kulture kao npr. Hektorovičev Tvrđalj u Starigradu, ili splitski Peristil, sniman čak 4 puta između 1928. i 1956. (1930. s Meštrovičevim Grgurom Ninskim), zatim Frankopanska cisterna u Bribiru, Grad bana Palizne / Vrana, Nehaj grad / Senj. Poslije II. svjetskog rata najviše je fotografija prirodnih ljepota kanjona, rijeka i jezera u kršu. Od 1927. do 1961. ponavljaju se 4 do 6 puta gradovi Sušak, Split i Dubrovnik, a od otočkih naselja Rab, Krk, Pag i Hvar.

Hrvatsko zagorje zajedno s Međimurjem i Zagrebom s okolicom zastupljeni su sa 20 lokaliteta, a banijsko-ličko-goransko područje s 15 lokaliteta. Iz Zagreba posebno treba izdvojiti 28 fotografija Zagreba iz 1913, a iz Hrvatskog zagorja danas nepostojeću zgradu Sutinskih toplica iz 1929, izgorjelu Josipovu kupelj iz Varaždinskih Toplica, snimljenu 1946. i nešto dvoraca. Iz ličko-banijsko-kordunske regije izdvajaju se slike starih gradova Dubovac, Ozalj, Brinje, Bosiljevo i Ogulin te snimke Gospića (1926. i 1927) i Čabra, a od prirodnih ljepota Plitvička jezera, snimana čak u 8 navrata između 1935. i 1965. te slapovi Slušnice i mlinovi u Slunju.

Iz BiH treba upozoriti na 48 slika Sarajeva iz 1918, Doboja iz 1923. i Jajca iz 1930. te na snimke gradina Bosanske krajine, većinom iz 1927. i 1929. g. i to Ostrošca, Velike Kladaše, Vrnograča, Stijene (Cazin), Bužima i Ključa, koje danas postaju dragocjen dokument o svijetu koji više ne postoji.

Etnografske teme iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine

Od etnografskih, seoskih tema, najviše je fotografija o stanovanju, u čemu izrazito dominira seoska kuća. U opisima slika piše: najstarija kuća u selu, kuća s krovom od šindre, uzorna kuća, no najčešće naprosto kuća. Zastupljeni su karakteristični tipovi kuća iz cijele Hrvatske te iz bihačke i banjalučke oblasti, s 15 do 20 lokaliteta iz svake regije. Ipak nešto je više lokaliteta iz jadranske regije i iz panonskog dijela Hrvatske sa po 19 i 22 naselja. Interes za seosku kuću bio je prvenstveno profesionalnog karaktera, što se može zaključiti iz Petrikovih riječi da je od "dva zamašna problema opskrbe vodom i stanovanje seljaka, popravak seljačkog stanovanja mnogo složeniji" ... 'i da (zbog toga)

prvo treba prikupiti egzaktno podatke o narodnom stanovanju'. Međutim, nama je danas taj divan slikovni materijal vrijedan dokument o tipovima seoskih kuća koje su postojale tridesetih godina dvadesetog stoljeća i kojih u većini slučajeva više nema. A da je taj materijal bio cijenjen i u doba prikupljanja, svjedoči i poziv Školi preko Ministarstva narodnog zdravlja da sudjeluje u izložbi "Seoska kuća" u paviljonu Društva naroda, na Svjetskoj izložbi u Parizu 1937. Iza poziva najvjerojatnije je stajao, tada već izgnanik iz Kraljevine Jugoslavije, A. Štampar, koji je znao za tu aktivnost i kapacitete OST-a i fotofilmskog laboratorija Škole narodnog zdravlja. "Odio koji je izložila Škola narodnog zdravlja Zagreb (uz još 5 europskih zemalja) pobudio je naročitu pažnju i stekao osobito priznanje svih stručnjaka", pa su diplomom "grand prix" nagrađeni Škola i ing. Gerasi-mov, najvjerojatnije autor većine fotografija (diplome su u ŠNZ). Od ostalih etnografskih tema susreću se npr. seoska ulica, cesta kroz baranjsko selo, seoska ulica i kuće u Orubici, zatim seoska dvorišta u Lokvama, pa u Mraclinu, seoski vrtovi, ograde u Kastavštini, seoski zdenci iz svih krajeva, zahodi, staje (Hrastovica i Mraclin), staje i silosi u Podravini i u Hrvatskom zagorju. Unutrašnjost kuća snimljena je samo u Velikoj Mlaci i u Borkovcu (Zlatar).

Teme koje nisu vezane za stanovanje veoma su rijetke. Evo nekih: stado ovaca u Medaku (Lika), Mlinovi u Slunju, pilane u Lokvama, ribari u Baskoj i na Susku, barke s groždem u Opuzenu, žene nose sijeno u Čabru, kolo pred crkvom u Pagu, kumice na tržnici, seljančice u Pisarovini rade seoske vježbe, vršidba u Klisi, narod pred crkvom na Susku.

Posebno snimanih narodnih nošnji zapravo je malo: Gračani, Maće (Zlatar), Pisarovina, Markuševac, Dubrovnik (Konavle), Veljun i Susak, iako je na slikama vidljiv i trajno prisutan interes za narodno blago. Tako su na slikama prilikom gradnje pločnika u Mraclinu ili izvlačenja vode iz zdenca, seljanke obučene u svečane narodne nošnje. Isto tako šestinačke peru rublje u potoku u ne baš radnoj narodnoj nošnji. Lička ili dalmatinska nošnja prepoznaje se na promatračima sanitarnih objekata.

Fotografije naselja sa seoskom tematikom iz Bosne i Hercegovine potječu iz Bosanske krajine, a najviše ih je snimljeno 1929. g.

Osobe

Osobe na slikama većinom su u drugom planu. One ili služe kao mjerilo visine fotografiranoga objekta, ili su zbog odjeće u funkciji karakterizacije kraja.

Direktno snimljenih dokumentarnih slika osoba relativno je malo.

Tako ćemo npr. dr. Andriju Štampara, inicijatora i organizatora ondašnje higijenske službe, koji je posebno bdio nad Školom iz koje potječu fotografije, naći na samo tri slike: sa dr. B. Borčićem (u doba slikanja, direktorom Higijenskog zavoda sa Školom narodnog zdravlja) uz zdenac u Brinju 1927, zatim s dr. Tallerom i direktorima ustanova 1928. g.

Dr. Borčić javlja se još samo tri puta: u Sincu i Ostrvici (Lika) te u Vmograču (Bosanska krajina) 1929. g. Iz iste godine su i snimci bosanskih suradnika u asanacijskim

radovima u Bosanskoj krajini dr. Horna i dr. Aranickog snimljenih u Bihaću, te vjerojatno kao gosta i dr. Praška, u to doba profesora mikrobiologije i higijene u Zagrebu.

Sačuvane su po jedna snimka dr. Rasuhina, nositelja svih socijalno-medicinskih istraživanja ŠNZ-a između dva rata i dr. ing. H. Ivekovića, voditelja Laboratorijskog odsjeka OST-a, snimljene u Mraclinu te dva direktora Domova narodnog zdravlja iz Vojnića i Vukovara. Nešto je više fotografija ing. M. Petrika i niza njegovih suradnika, što ne treba čuditi, jer je kroz sve te godine Petrik bio nositelj svih straživanja i provedbenih radova sanitarne tehnike Škole narodnog zdravlja i Higijenskog zavoda do II. svjetskog rata, a reorganizacijom zdravstvene službe nositelj timskih istraživačkih radova iz područja hidrologije krša te nastave iz sanitarne tehnike.

Od posjetitelja Škole postoje terenski snimci grčkih liječnika, navedenih čak poimence iz 1929. zatim bugarskih liječnika iz 1934. te dr. C. C. Chena 1935. g.

Od tečajaca Škole snimljeni su i pripadnici sanitarno-tehničkih tečajeva iz 1935. i 1953. te pojedinci đaci seljačkog sveučilišta iz 1935. g.

Postoje iz 1929. g. slike medicinskih sestara, te asanacijskog odbora i kuharskog tečaja u Mraclinu, zatim kuharskih tečajeva u Vukovini i u Podravskom Novigradu iz 1932. te snimak sastavljanja zapisnika sa seljacima za asanaciju sela Kruzi/Lapac.

Zanimljive su i dokumentarne fotografije ministra narodnog zdravlja dr. Koharevića s članovima komisije za reparacije u Topuskom i uz Jadran (uz snimke razorenih naselja), te komisije za preuzimanje Varaždinskih toplica od Zagrebačkoga Kaptola 1946. g.

Snimke iz stranih zemalja

Slike iz inozemstva, kojih ima 3762 i čine 33% od ukupnoga broja fototeke, snimljene su između 1926. i 1955. i prikazuju SAD (1926. i 1927.) te europske zemlje, osim SSSR-a, Španjolske i Rumunjske. Najveći dio materijala potječe iz razdoblja između 1926. i 1940, a od toga otprilike jedna trećina prikazuje SAD, a jedna trećina Njemačku (*tablica 6*).

Te snimke treba povezati sa studijskim boravcima M. Petrika u tim zemljama, no možda i drugih inženjera, najvećim dijelom OST-a, što još treba istražiti. Naime, između dva svjetska rata, osim M. Petrika, boravilo je u inozemstvu još pet inženjera OST-a na usavršavanju, kao stipendisti Rockefellerove fondacije ili Lige naroda, a u razdoblju od 1946. do 1955. prof. M. Petrik je boravio u navedenim zemljama kao ekspert Svjetske zdravstvene organizacije.

Tablica 6

Broj snimaka iz stranih zemalja
1926 – 1955.

Zemlja, grad	ukupno N	1926-1940. N	1946-1955. N
Njemačka	1109	1109	0
SAD	1097	1097	0
Francuska	369	364	5
Engleska	269	241	28
Nizozemska	191	155	36
Turska	105	0	105
Albanija	101	0	101
Belgija	89	89	0
Mađarska	76	76	0
Austrija	67	67	0
Čehoslovačka	67	38	29
Italija	59	45	14
Danska	57	57	0
Poljska	38	38	0
Grčka	22	22	0
Bugarska	14	14	0
Finska	13	0	13
Ženeva	11	11	0
Ukupno	3754	3423	331

N = broj snimaka

Po sadržaju slike su dijelom dokumentacijski materijal sanitarne struke, a dijelom pokazuju vedute gradova i naselja te krajolike, od kojih posebno impresioniraju slike nastale u SAD iz 1926. g.

Zbog nagrade koju je dobila izložba "Seoska kuća" na Svjetskoj izložbi 1937, za Školu narodnog zdravlja posebno su važna 102 negativna postave te izložbe u Parizu.

Autorstvo snimaka

Autorstvo slika nigdje nije zabilježeno. Ipak, izvan svake je sumnje da je autor zamisli da se stvori takva fototeka Milivoj Petrik. Ne samo šef, već i stvarni voditelj i organizator svih aktivnosti OST-a, a kasnije istraživanja na području hidrologije, vrlo sistematičan i pedantan, davao je ton struci kroz cijeli svoj život. Osim velikoga znanja iz svoje struke, bio je i čovjek široke kulture, što potvrđuje izbor i sadržaj slika u fototeci.

U svim stručnim akcijama koje je vodio bio je uvijek osobno nazočan na terenu i u takvim prilikama, govorim iz osobnog iskustva, ne bi propustio ni jednu priliku da posjeti po koji objekt ili događaj povijesne, kulturne, pa i socijalne važnosti.

Po svjedočenju ing. Boška Petrika, fotografije iz arhiva jesu snimci njegovog oca, ali i ing. Aleksandra Gerasimova, velikog čarobnjaka kamere i umjetnika fotografije Škole narodnog zdravlja, kojega je M. Petrik često pozivao sa sobom na teren. Ne treba zanemariti ni udio nekih Petrikovih suradnika, iznimnih ličnosti po struci i kulturi.

Mogu li se stručnom analizom snimaka otkriti razlike između načina snimanja i estetske kvalitete slika, ostaje otvoreno pitanje. Međutim, nije sporno da najveći dio snimaka treba pripisati Milivoju Petriku, jer snimci zapravo prate njegov rad u zemlji i izvan nje. Ipak, ne može se uprijeti prstom u bilo koju sliku i reći ovo je Petrik, ovo je Gerasimov, ili reći ovo nije Petrik ili nije netko od Petrikovih suradnika. Barem za sada.

LITERATURA

1. Pravilnik o osnivanju, organizaciji i radu Higijenskog zavoda sa Školom narodnog zdravlja u Zagrebu. Nar. nov. 203/1926.
2. Uredba o organizaciji i djelokrugu rada Škole narodnog zdravlja u Zagrebu. Nar. nov. 134/1927.
3. Uredba o organizaciji higijenske službe. Nar. nov. 242/1927.
4. Uredba o organizaciji i djelokrugu Škole narodnog zdravlja u Zagrebu. Nar. nov. 91/1930.
5. A. Štampar, Uvodna riječ u: "Sanitarno tehnički rad Škole narodnog zdravlja u Zagrebu 1927-1937.", VPS 4, 1-105, 1938.
6. M. Petrik, Sanitarno tehnički rad Škole narodnog zdravlja, VPS 4, 7-31, 1938.
7. A. Štampar, Prije 25 godina, Zdr. nov. 5, 131-132, 1952.
8. Naredba o djelokrugu Odjela za narodno zdravlje. Nar. nov. 281/1939.
9. Zakonska odredba o djelokrugu Zdravstvenog zavoda u Zagrebu. Nar. nov. 4/1942.
10. Tromjesečni izvještaj u: Izvještaji o radu Higijenskog zavoda, Higijenskog zavoda sa Školom narodnog zdravlja Inspektoratu Ministarstva narodnog zdravlja Zagreb, reg. br. 1366 od 24. I. 1927, Hrvatski državni arhiv.
11. H. Kolarić-Kišur, Deset godina asanacije sela, VPS 4, 32-82, 1938.
12. D. M. Grmek, Životni put Andrije Štampara, borca za unapređenje narodnog zdravlja, u: U borbi za narodno zdravlje - izabrani članci Andrije Štampara, Škola narodnog zdravlja "Andrija Štampar", Zagreb 1966, 13-149.
13. A. Hrabar, Razvitak i rad Zavoda za zaštitu zdravlja SRH kroz 60 godina u: Šest desetljeća djelovanja ZZZZ SRH, ZZZ SRH Zagreb 1987, 1-18.
- 13a. Uredba o sanitarnoj inspekciji NR Hrvatske, Nar. nov. 134/1946.

- 13b. Uredba o Higijenskom zavodu u Zagrebu, Nar. nov. 97/1949.
- 13c. Privremene upute o organizaciji i radu Domova narodnog zdravlja i nadležnosti Higijenskog zavoda, Savjet za narodno zdravlje i soc. politiku Zagreb 1951.
- 13d. Zakon o zdravstvenoj zaštiti i organizaciji zdravstvene službe, Nar. nov. 19/1961.
- 14. Uredba o Školi narodnog zdravlja u Zagrebu, Nar. nov. 77/1947.
- 15. Z. Šestak, Uloga zdravstvene stanice u zaštiti zdravlja naroda na seoskom području, Doktorska disertacija, Medicinski fakultet, Zagreb 1963.
- 16. A. Štampar, Škola narodnog zdravlja u Zagrebu, njezina povijest i sadašnji položaj, Zdr. nov. 10, 35-37, 1957.

Summary

THE PHOTO-ARCHIVE OF THE DEPARTMENT OF SANITARY TECHNIQUE IN THE PEOPLE'S HEALTH SCHOOL "ANDRIJA ŠTAMPAR"

In this article is represented the foto-archive from the heritage of the academician Milivoj Petrik, which is conserved in the People's Health School "Andrija Štampar" where Petrik had been working his entire working age.

Over 10 000 snapshots are dated from 1913 to 1965. The photos were mostly shot all around the Croatia and in a part of Bosnia and Herzegovina; and less in the other parts of Yugoslavia of that time. One quantity of negatives have their origin abroad.

About 50% of the snapshots shows the expert, professional interest of the author i.e. the results of sanitary-technical work of Department for sanitary technique in pioneer systematic raising of people's health, specially in the rural regions, as it was conceived by dr. Andrija Štampar immediately after the World War II. From the frequency of the photographed settlements through years it is possible to reconstruct the financial circumstances (oscillation of the budget) as well as the political (People's health school has no approach to the territory outside Croatia) of that time.

The rest of 50% of the snapshots are the pretious documentary material for, today either changed or non-existing, cultural historical objects, photographed, in the first line, throughout Croatia and in the part of Bosnia and Herzegovina, classified in the article with sacral themes, profane monuments of culture and ethnographic subjects.

Turning attention to the photos of persons it's emphasized the authorship for the photo-archive in the person of Milivoj Petrik and it is marked his possible authorship for the photographs as well.

Translated by Ivan Dovranić